

Izvorni znanstveni članak /

UDK/UDC: 316.32

Original scientific article

316.77

Primljen/Received: 30. 10. 2025.

DOI: 10.46352/18403867.2025.113

Prihvaćen/Accepted: 4. 12. 2025.

Umreženi i intersekcionalni: Društveni pokreti u eri globalizacije i digitalnog aktivizma¹

Almina Selimbašić

Univerzitet u Sarajevu – Pravni fakultet

Jelena Gaković

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet

Abstract

Rad istražuje perspektive djelovanja savremenih društvenih pokreta u doba globalizacije, s naglaskom na oblike njihovog organiziranja i djelovanja u umreženom društvu. Teorijski se primarno oslanja na Castellsovu teoriju umreženih društvenih pokreta. Cilj rada je istaknuti značaj koncepata umreženosti i intersekcionalnosti, kako u fizičkom prostoru, tako i u online okruženjima. Kroz pregled postojeće teorije u oblasti i analizu konkretnih primjera, rad propituje načine prilagodbe društvenih pokreta promjenjivim uvjetima savremenog svijeta, kao i njihove strategije otpora i solidarnosti danas. Istraživanje pokazuje kako su intersekcionalne mreže i digitalni alati ključne dimenzije u održivom djelovanju pokreta i povezivanju različitih identiteta, borbi i društvenih sfera.

Ključne riječi: društveni pokreti, aktivizam, globalizacija, digitalni aktivizam, intersekcionalnost, umrežena društva

Networked and Intersectional: Social Movements in the Era of Globalization and Digital Activism

The article explores the ways in which contemporary social movements operate in the era of globalization, with an emphasis on their forms of organization and

¹ Tekst predstavlja revidiranu i proširenu verziju dijela izvornog istraživanja iz završnog rada, koji je odbranjen u septembru 2025. godine na Univerzitetu u Sarajevu–Filozofskom fakultetu.

action within a networked society. Theoretically, our research primarily relies on Castells' theory of networked social movements. The aim of the article is to highlight the significance of the concepts of networked structures and intersectionality, both in physical spaces and online environments. Through an analysis of relevant existing theory in the domain and analysis of illustrative examples, the article explores how social movements adapt to changing social conditions of contemporary world and develop their strategies of resistance and solidarity. In conclusion, the article demonstrates that intersectional networks and digital tools are crucial for the sustainable functioning of movements and for connecting diverse identities, struggles, and social spheres.

Keywords: social movements, activism, globalization, digital activism, intersectionality, network society

1.0 Uvod

U sociološkim rječnicima i enciklopedijskim izvorima pojam “društveni pokret” definira se na nekoliko načina, a u najširem smislu može obuhvatati različite oblike grupnog, odnosno, kolektivnog djelovanja usmjerenog na postizanje društvene promjene. U dostupnim izvorima, društveni pokret se opisuje prvo kao “oblik kolektivne akcije usmjeren na društvenu reorganizaciju” (Abercrombie, et al., 2008), a zatim i kao “kolektivna, javna, dobrovoljna, masovna, manje ili više spontana akcija ljudi koja izrasta iz nezadovoljenih potreba, izražava određene sukobe interesa, pokreće rješavanje značajnih društvenih pitanja i stremljenjem na manjim ili većim društvenim promjenama.” (Prpić, et al., 1990)

“Tokom posljednjih decenija, društveni pokreti su se pojavili kao uobičajena i centralna obilježja političkog pejzaža širom svijeta” (Roggeband i Klandermans, 2017, 1). Pri tome, pokreti nisu ograničeni na jedinstven modus djelovanja, već se izražavaju kroz raznolike oblike i prostore angažmana (Touraine, 1983, Castells, 2018). Njihove prakse uključuju djelovanje u hibridnom javnom prostoru, institucionalnim okvirima te na digitalnim platformama (Melucci, 1994, Castells, 2018). Više nego ikada prije, društveni pokreti ne usmjeravaju svoje djelovanje isključivo na lokalna pitanja. Njihove borbe često obuhvataju šira pitanja od regionalnog i međunarodnog značaja, povezujući specifične lokalne probleme sa složenim političkim, ekonomskim i društvenim kontekstima na višim razinama. Izazov je precizno odrediti gdje jedan društveni pokret započinje i gdje se završava, odnosno postaviti jasne granice njegovog djelovanja. Time se ne samo ukazuje na međupovezanost različitih razina društvene stvarnosti, već i proširuje prostor za zajedničku solidarnost i kolektivnu akciju. Društvena misao i teorija ne mogu zanemariti značaj društvenih pokreta u oblikovanju društvenih promjena. Kukić (2004) ističe da ne postoji sumnja da živimo u vremenima sve naglašenije uloge i uticaja društvenih pokreta. U tom smislu, društveni pokreti bude interesovanje različitim disciplinama. Središnje

mjesto proučavanja društvenih pokreta pripada sociološkoj misli. Dvije su ključne sociološke paradigme analize društvenih pokreta (Pavlović, 2006; Popov-Momčinović, 2013): prva, koju možemo označiti kao sociologiju poretka, usmjerena je na analizu stabilnosti, institucija i društvene reprodukcije te je dominantna u klasičnoj sociološkoj misli, dok se druga, sociologija društvenih pokreta, fokusira na društvenu dinamiku, sukobe i transformaciju. Drugi pristup, koji se razvija u drugoj polovini 20. stoljeća, zastupaju autori poput Tillyja (1978), Tourainea (1983) i Meluccija (1989) i koji društvene pokrete posmatra kao izraz kolektivnih napora za društvenu promjenu. Pionir teorije novih društvenih pokreta, Alain Touraine (1983), ističe da proučavanje društvenih pokreta ne čini izdvojenu oblast sociologije, naprotiv, sociologija društvenih pokreta predstavlja "zastavu na čelu cjelokupne sociologije" (Touraine, 1983, 76). Time naglašava kako se razumijevanje savremenog društva ne može odvojiti od razumijevanja njegovih pokreta i sukoba. Ova dvostruka perspektiva pruža temelj za razumijevanje kako se društveni pokreti pozicioniraju unutar sociološke teorije – bilo kao anomalije i prijetnje poretku (Merton, 1938, Parsons, 1951), bilo kao legitimni akteri društvene promjene (Tilly, 1978, 2004, Touraine, 1983, Castells, 2009, 2018). Ovaj rad se teorijski prvenstveno oslanja na sociološku paradigmu koja polazi od pretpostavke društvene promjene, dinamike i konflikta kao temeljnih obilježja društva, uz prihvatanje dvostruke prirode društvenih pokreta u okviru sociološke misli: s jedne strane kao temeljno teorijsko uporište za razumijevanje društvenih procesa, a s druge, kao specifično područje analize sa svojim teorijama, metodama i istraživačkim fokusom (Touraine, 1983).

Prihvatajući metodološki pluralizam u istraživanju društvenih pokreta (Della Porta, Keating, 2008; Della Porta, 2014) članak se temelji na kombinaciji teorijske analize i pregleda relevantnih studija slučaja. Sadržaj rada raspoređen je u pet tematskih poglavlja. Nakon uvodnih postavki, definicije i objašnjenja istraživačkog problema, drugo poglavlje predstavlja prirodu umreženog otpora uz moduse mobilizacije

društvenih pokreta. Treći dio rada posvećen je mapiranju različitih mjesta umreženog otpora uz reference na konkretne događaje, dok četvrti dio rada pruža sistematski pregled karakteristika, ciljeva i sredstava umreženih društvenih pokreta uz reprezentativne i realizirane akcije. Peto poglavlje posvećeno je digitalnom aktivizmu kao neizostavnom modalitetu društvenog djelovanja unutar društvene strukture u digitalnom dobu, a šesto poglavlje u prvi plan stavlja upravo analizu interseksionalnosti društvenih pokreta kao neizostavan aspekt današnjih kolektivnih akcija. Sve navedeno omogućava formuliranje zaključaka koji doprinose potpunijem razumijevanju najvažnijih karakteristika savremenih društvenih pokreta postavljajući smjernice za daljnja istraživanja.

2.0 Umreženi otpor društvenih pokreta: Perspektive mrežne mobilizacije

U knjizi “Mreže revolta i nade: Društveni pokreti u doba nade” Castells (2018) pristupa razmatranju društvenih pokreta u kontekstu onoga što određuje kao umreženo društvo. Kao osnovu razumijevanja istih, Castells navodi vlastitu teoriju moći komunikacije, koja u kontekstu umreženog društva postaje relevantna više nego ikad. Na tragu navedenog, Castells ističe da “društveni pokreti nastaju putem prenošenja poruka bijesa i nade. Specifična struktura komunikacije u određenom društvu u velikoj mjeri oblikuje društvene pokrete” (Castells, 2009, 301). Subjekat vršenja kontrole komunikacije, posjeduje i društvenu moć (Castells, 2009), a subjekat moći kreira društvene institucije u skladu s vlastitim usmjerenjima (Castells, 2018). Pored koncepta komunikacije, za shvatanje umreženih društvenih pokreta nezaobilazan je koncept javne sfere. Društveni pokreti nastaju, djeluju i opstaju u javnom prostoru te je javni prostor “prostor društvene, smislene interakcije gdje se ideje i vrijednosti oblikuju, prenose, podržavaju i osporavaju; prostor koji na kraju postaje poligon za djelovanje i reakciju” (Castells, 2009, 301). Međutim, “u našem društvu, javni prostor društvenih pokreta

izgrađen je kao hibridni prostor između društvenih mreža na internetu i okupiranog gradskog prostora [...]” (Castells, 2018, 29). Nastanak umreženih društvenih pokreta (u daljem tekstu: udp) Castells (2018) vezuje, s jedne strane, za online društvene mreže kao prostore u velikoj mjeri oslobođene režimskog i korporativnog nadzora i kontrole. S druge strane, umreženi društveni pokreti nastaju u procesu online međusobnog povezivanja različitih pojedinaca/ki na osnovu zajedničkog iskustva patnje, bijesa, nadanja kao i pravaca mogućih djelovanja. Na tragu budućih djelovanja, umreženi društveni pokreti u određenom trenutku šire granice svog djelovanja, prelazeći iz online prostora u stvarni javni prostor. S obzirom da je institucionalni javni prostor, društvenim pokretima najčešće nedostupan, oni se usmjeravaju na različite urbane prostore i “simbolična zdanja” (Castells, 2018). Značaj prelaska iz virtualnih prostora u one realne, Castells (2018) objašnjava putem tri faktora. Realni prostor ostvaruje ključnu ulogu u procesu formiranja zajednice. Iako virtualno djelovanje dovodi do rađanja zajednice, spajanje s realnim prostorom omogućava njezino priznavanje i vidljivost u stvarnom svijetu. Smisao okupiranih javnih prostora leži u njihovoj simboličkoj moći, koja proističe iz zauzimanja prostora koji u određenom kontekstu posjeduje opšti društveni značaj. Primjer toga je trg Tahrir u Egiptu, gdje je tokom Arapskog proljeća fizičko prisustvo demonstranata/kinja učvrstilo vidljivost i legitimitet njihovog otpora. Konačno, okupiranjem određenog prostora, društveni pokreti uspostavljaju prostore koji im omogućavaju javno predstavljanje i artikulaciju svojih ciljeva. Društvene pokrete umreženog društva Castells (2018) određuje kao pokrete za koje navodi da će “u krajnjoj instanci i kreirati društva u 21. stoljeću svojim angažovanjem u opozicionom delovanju, poteklom iz bazičnih protivrečnosti našeg sveta” (Ibid, 23). U analizi umreženih društvenih pokreta, Castells (2018) se poziva na Touraineovu tradiciju novih društvenih pokreta koristeći trojstvo: identitet, protivnik i cilj, pri čemu njihove osnovne karakteristike određuje kao ignorisanje političkih partija, nepovjerenje u medije, protivljenje vodstvu i svakoj formalnoj

organizaciji, te oslanjanje na internet i lokalne skupštine za kolektivno razmatranje i odlučivanje. Udaljavanje od formalne organizacije i birokratskih principa te djelovanja u okviru političkih partija predstavljaju zajedničke crte novih i umreženih društvenih pokreta. U raspravi o udp Castells (2018) izričito navodi da isti nisu ograničeni na određeni društveni kontekst. Oni se javljaju u “različitim kontekstima, različitim kulturama, institucionalnim okruženjima, različitim nivoima razvoja i ekonomskim i političkim uvjetima” (Castells, 2018, 191). Upravo se na primjerima koje Castells (2018) navodi kao svojevrsne modele udp-a uočava njihova nevezanost kontekstom, kulturom ili ekonomijom. Od Tunisa i Egipta do Islanda, preko Čilea i Brazila do pokreta u Sjedinjenim Američkim Državama pokreti sadrže ono što njihov bitak određuje kao umrežene društvene pokrete. Uprkos šarenilu konteksta, u svim primjerima javlja se postojanost dva faktora: kriza legitimiteta političkog sistema kao i autonomni komunikacioni kapacitet umreženih društvenih pokreta (Castells, 2018). Na tragu rečenog, a na osnovu primjera realnih društvenih pokreta, Castells izvodi analizu pojedinačnih umreženih društvenih pokreta.

3.0 Castellsovi umreženi otpori: Lekcije iz Tunisa, Egipta, Islanda i SAD-a

Tuniska revolucija 2011. godine, pokrenuta samospaljivanjem Muhameda Buazizija, ostvarivala se u hibridnom javnom prostoru: komunikacijom na društvenim mrežama i zauzimanjem gradskog prostora (Kaboub, 2013; Castells, 2018). Mreže su uspostavljane na različite načine i u mnoštvu oblika: “protest se rodio iz povezanosti između društvenih mreža na internetu i društvenih mreža u ljudskim životima. Preduvjet za pobune bilo je postojanje internet kulture, koju čine blogeri/ke, društvene mreže i sajberaktivizam” (Castells, 2018, 41). Ista logika praćena je i u Islandskoj pobuni ‘kuhinjskim priborom’ (Ibid.) te takva umreženost pokreta u mnogobrojnim oblicima predstavlja osnovnu

karakteristiku umreženih društvenih pokreta. Umrežena forma je, prema Castellsu (2018) ‘multimodalna’. Društvene mreže predstavljaju širok pojam koji obuhvata online, ali i offline prostore, kao i trenutne i ranije društvene mreže. Mreže se uspostavljaju u okviru jednog pokreta, ali i između različitih pokreta na lokalnoj, regionalnoj, globalnoj razini. Mreže se uspostavljaju između različitih aspekata društva, između različitih pojedinaca i pojedinki.

Prema Castellsu (2018) umreženi društveni pokreti su zapravo “mreže mreža”. U slučaju Egipta, kombinacija internet mreže, mobilne mreže, društvenih mreža, uličnih protesta, zauzimanja javnih trgova i okupljanja oko džamija dovela je do “spontane multimodalne mreže” a koja je dovela do Egipatske revolucije iz 2011. godine. Egipatski trg Tahrir i njegova okupacija nas dovodi do naredne karakteristike udp-a – to su pokreti okupiranja gradskog prostora. Iako uobičajeno nastaju u online prostoru, njihov cilj je okupacija realnog urbanog prostora. Na taj način uvijek postoji spona između online virtuelnih i realnih gradskih područja. Na tom tragu, Castells govori o pobuni u Tunisu iz 2011. godine gdje je komunikacija na različitim društvenim mrežama (koja ja postajala sve dostupnija stanovništvu Tunisa) i okupiranje javnog prostora stvorilo “hibridni javni prostor” (Ibid, 38). Castells navodi da ista logika prati i Islandsku pobunu iz 2009. godine. Ipak, već spomenuta okupacija trga Tahrir i tamo uspostavljena solidarnost postala je uzor za mnoge pokrete okupiranja (Castells, 2018). Umreženi društveni pokreti zahtijevaju i ostvaruju autonomiju. Prostor autonomije je nova prostorna forma umreženih društvenih pokreta. Umreženi društveni pokreti podrazumijevaju kako autonomiju na internetu, tako i stvaranje autonomnih realnih prostora, čije je granice teško utvrditi.

4.0 Globalnost i ostale karakteristike umreženih društvenih pokreta

Castells (2018) naznačava da iako umreženi društveni pokreti nastaju u određenim kontekstima i geografskim odrednicama, oni su po

mnogo čemu i globalni. U djelovanju, oni iskazuju istovremenost lokalnog i globalnog. Njihova globalnost proizlazi iz neprekidne povezanosti s ostatkom svijeta primanjem i slanjem inspiracija i iskustva djelovanja u datom kontekstu. Radi se o borbi protiv lokalnih problema kroz njihovo globalno prepoznavanje. Davis (2016) piše da su palestinski/e aktivisti/kinje za vrijeme Ferguson protesta u SAD-u na društvenim mrežama i televiziji uočili korištenje istog suzavca koji je korišten protiv njih u okupiranoj Palestini. Na osnovu uočenog palestinski/e aktivisti/kinje su 'tvitali' savjete demonstrantima/cama Ferguson protesta o adekvatnoj zaštiti protiv istog (Davis, 2016). Djelujući na raskoraku lokalno-globalno, umreženi društveni pokreti iskušavaju bezvremeno vrijeme. U svom djelu "Moć komunikacije" Castells (2002) pravi razliku između tri vrste vremena: satno vrijeme, bezvremeno vrijeme, te glacijalno vrijeme. Vlastito vrijeme nije odrednica samo umreženih društvenih pokreta, nego i onih ranijih, novih ali i klasičnih. Castells (2002) naznačava da je pokret za zaštitu okoliša vjerojatno najvažniji akter u projiciranju novoga, revolucionarnog odnosa prema vremenu, te mu pripisuje djelovanje po glacijalnom vremenu: "alternativni pristup vremenu koji zahtijeva da društvene institucije prihvate sporu evoluciju naše vrste u njezinu okolišu, a da se ne vidi kraj našega kozmološkog bića sve dok se svemir nastavlja širiti od trenutka/mjesta svojega zajednog početka" (Ibid, 133). Glacijalno vrijeme iskustveno je utvrđeno. U okviru pokreta "Okupiraj Wallstreet", Castells navodi izjave nekih od učesnika/ca da su u pogledu vremenske dimenzije imali osjećaj 'vječnosti' (Ibid, 152). Takav osjećaj je rezultirao prekidom svakodnevnih rutina, i odnosio se na iščekivanje promjena koje nisu vremenski određene što predstavlja izlazak iz okvira klasičnog satnog vremena, karakterističnog industrijalizmu, kapitalizmu i etatizmu (Castells, 2002). Time se umreženi društveni pokreti udaljavaju od principa trenutnih promjena. Naredna karakteristika umreženih društvenih pokreta jeste njihova spontanost, često pokrenuta neočekivanim događajem koji postaje ono što Castells određuje kao 'iskru ogorčenosti'. Iako dugotrajno nezadovoljstvo tinja, pokret

obično nastaje tek kad se dogodi konkretan incident koji usmjeri pažnju javnosti i mobilizira ljude. Okidač umreženih društvenih pokreta biva ona kap koja preliva čašu, ona kap koja dotadašnje teške životne uvjete čini potpuno neprihvatljivim i nepodnošljivim. Hessel (2011) na sličan način govori da je bijes ono što pokreće pokrete, a bijes proizilazi iz niza mogućih scenarija. Iskra ogorčenosti studentskih pokreta u Srbiji biva pad nadstrešnice na željezničkoj stanici u Novom Sadu ili samospaljivanje Mohameda Bouazizija 2010. godine u Tunisu koje je pokrenulo val protesta. Upravo kada 'iskra ogorčenosti' jednom zapali društveno nezadovoljstvo, ne ostaje izolirana. Nošena je potencijalom da se vrlo brzo proširi, a moglo bi se reći da su umreženi društveni pokreti, uvjetno rečeno, zarazni (Castells, 2018). Baš poput vatre, koja se nakon jedne iskre širi gdje god naiđe na 'gorivo', u ovom slučaju na postojeće frustracije, solidarnost i digitalne mreže, umreženi društveni pokreti imaju tendenciju širenja munjevitom brzinom. Castells (2018) ističe širenje pokreta s jednog mjesta na drugo, prenošenje pokreta iz jedne države u drugu, iz jedne institucije na drugu. Zaraznost umreženih društvenih pokreta znači da vrlo lako postajemo dio istih, bez obzira na geografski/kulturološki kontekst. U imaginarnoj zajednici lokalni/e građani/ke mogu osjetiti nezadovoljstvo zbog korupcije ili nejednakog pristupa obrazovanju. Takvo nezadovoljstvo, inicijalno lokalno i ograničeno na jednu zajednicu, može se zahvaljujući digitalnim mrežama proširiti na druge regije i države, inspirisati slične mobilizacije. Castells navodi da se prelazak s revolta na nadu ostvaruje deliberacijom u prostoru autonomije. Na tom tragu, kada govorimo o umreženim društvenim pokretima pretežno govorimo o neliderskim pokretima. Razlog takve prirode, prema Castellsu, leži u u nepovjerenju aktera/ki društvenih pokreta u delegiranje moći proizašlo iz iskustva. Osnovni organizacioni princip udp-a je, prema tome, samoupravljanje učesnika/ca pokreta. Kao jedan od primjera neliderske prirode Castells (2018) navodi španski pokret 'Los Indignados' i djelovanje generalnih skupština bez pojedinaca/ki koji bi preuzeli vodeće pozicije. Neliderski karakter određuje i pokret

‘Okupiraj Wallstreet’, gdje Castells ističe nepostojanje tradicionalnog, harizmatškog ili racionalnog vođe. Umjesto oslanjanja na vođe, umreženi pokreti u prvi plan stavljaju koncept zajedništva. Castells ističe da zajedništvo nije sinonim zajednice jer je “zajednica cilj koji treba postići, ali je zajedništvo polazna tačka i izvor osnaživanja” (Ibid, 206). Put kojim se zajedništvo uspostavlja jesu “horizontalne i multimodalne mreže” (Ibid.). Castells naznačava da društvene mreže obuhvataju mreže u realnom prostoru i vremenu, jednako kao i online mreže u cyber prostoru. Mreže obuhvataju pojedince/ke, ali i međusobno preplitanje s drugim mrežama tih pojedinaca/ki. Na taj način mreže se javljaju u velikom broju formi. S druge strane, mreže društvenih pokreta su bezliiderske mreže. Stalno preispitivanje pokreta i pojedinaca/ki između sebe rezultira autorefektivnošću pokreta. Autorefleksija se ostvaruje deliberacijom, kako navodi Castells, u skupštinama, forumima na internetu, blogovima, grupnim diskusijama. Kada govorimo o umreženim društvenim pokretima, uglavnom, govorimo o nenasilnim pokretima koji se zasnivaju na građanskoj neposlušnosti. Osnovna metoda djelovanja udp-a jesu remetilačke taktike, kojima pokreti vrše pritisak na političku vlast, ali i na poslovne organizacije. Upravo zbog naglaska na zajedništvu, otvorenosti i horizontalnoj organizaciji, umreženi društveni pokreti često ne djeluju na osnovu jasno definiranog i unaprijed utvrđenog programa. Oni raspolažu spektrom građanskih zahtjeva. Kako navodi Castells, neprogramska priroda predstavlja i njihovu snagu i slabost. Snaga se ugleda u činjenici kumulacije zahtjeva i obraćanja širokim masama. S druge strane, na osnovu nepostojanja jednog zadatka, njihovo političko djelovanje je otežano. Castells (2018) postavlja pitanje šta je želio postići španski pokret ‘Los Indignados’, s obzirom da pokret nije imao program ni formalnu organizaciju. Iako je pokret nastao kao borba protiv finansijske krize, radi se o spektru zahtjeva koji su tokom određenih vremenskih perioda usvajani na generalnim skupštinama. Postojala je “jasna kritika kapitalizma kao takvog” te se u tom smislu kretalo od shvatanja da se ne radi o krizi, nego o sistemu (Castells, 2018,

115). Masovnost zahtjeva je postojala i u slučaju američkog pokreta 'Okupiraj Wallstreet' gdje je, kako navodi Castells (2018), pokret zahtijevao sve ili ništa te s obzirom na "masovni karakter pokreta, svako okupiranje javnog prostora imalo je svoju lokalnu i regionalnu specifičnost: svako je iznosio nepravde koje je sam doživio i definisao vlastite ciljeve" (Ibid, 165). Tako su se zahtjevi odnosili, ali se nisu ograničavali na: kontrolu finansijskih špekulacija, rješavanje stambene krize, kontrolisanje valutnih manipulacija, protivljenje autorsovanju radnih mjesta, odbranu prava na kolektivno pregovaranje i sindikalno udruživanje, smanjivanje nejednakosti u platama, reforme poreskog sistema, reforme u području vojnoindustrijskog sektora, reformu zatvorskog sistema, reformu zdravstva, borbu protiv rasizma, seksizma i ksenofobije, poboljšanje uvjeta uzimanja studentskih kredita, kritiku vertikalnog autoriteta i ličnog liderstva, odbranu slobode na internetu, zaštitu prava životinja i drugih (Castells, 2018, 166). Njihova krajnja svrha nije ostvarivanje jednog programa i ispunjenje određenih nabrojanih zahtjeva već promjena vrijednosti društva. "Cilj je transformacija, a ne osvajanje države" (Ibid, 218). Za razliku od Puhovskog (1985) koji kao osnovnu karakteristiku novih društvenih pokreta ističe apolitičnost, Castells (2018) naznačava postojanje fundamentalne političke prirode umreženih društvenih pokreta. O politici umreženih društvenih pokreta Castells govori kao o novoj politici koja za cilj ima "transformaciju, a ne osvajanje vlasti" (Ibid, 218). Možda se upravo u razlikovanju politika krije odgovor o (a) političnosti udp-a. Na primjeru španskog pokreta 'Los Indignados' Castells (2018) ističe postojanje dviju različitih vrsta politika: politika u pokretu i stara politika institucija. Na pitanje šta je uzrokovalo umrežene društvene pokrete Castells ne odgovara jednoznačno. Na tragu izloženog, moguće je razlikovati više slojeva analize uzroka nastanka umreženih društvenih pokreta. Općeniti uzroci društvenih pokreta jesu nepravde koje postoje u svim društvima i koje se javljaju u različitim oblicima. U dubljijoj analizi, uzroci umreženih društvenih pokreta se nalaze u "cinizmu i aroganciji onih na vlasti u finansijskom, političkom ili

kulturnom smislu” (Castells, 2018, 22). Dva krucijalna faktora, prema Castellsu (2018) leže u osnovi umreženih društvenih pokreta. U većini njih radi se o krizi legitimiteta političkog sistema. Drugi faktor je pronalazak i stvaranje “autonomnog komunikacionog kapaciteta” (Castells, 2018) koji omogućava spajanje pripadnika/ca pokreta, prvenstveno u online, digitalnom prostoru. Djelovanje u digitalnom, online prostoru je predmet rasprava o njihovom značaju, uprkos činjenici da su digitalni mediji i mreže imali uzročnu ulogu u ‘Arapskom proljeću’ ili da predstavljaju mjesto rođenja i širenja pokreta ‘Okupiraj Wallstreet’ (Castells, 2018).

5.0 Simbioza realnog i virtualnog prostora:

Horizonti digitalnog aktivizma

Politička akcija predstavlja poduhvat urađen s ciljem uticaja na vladu, odnosno subjekta donosioca odluka (George i Leidner, 2018). Modus operandi određuje poduhvat u pitanju kao tradicionalnu političku akciju koja obuhvata konvencionalne načine uticaja na vlast kao što je glasanje odnosno glasačka apstinencija, finansiranje kandidata/kinja, učestvovanje u kampanji ali i protesti/marševi (George i Leidner, 2018). Razvojem informacionih tehnologija modificira se modus operandi političke akcije, uz opstanak tradicionalnih načina iskazivanja političke volje. Tradicionalni aktivizam biva pojačan digitalnim aktivizmom.

“Nikada nije bilo tako lako promijeniti svijet; užasan svijet, pun netrpeljivosti, društvene nepravde, bankara, Starbucksa i nesvjesnih političara. Sve što treba da uradiš jeste da sjedneš za računar, duboko udahneš i pritisneš taster. Abrakadabra: odjednom su političari malo manje nesvjesni. A ti, sa svojim osjećajem za pristojnost i ispravnost, osjećaš se osnaženo” (Dennis, 2015, 25).

George i Leidner (2018) digitalni aktivizam određuju kao “prisvajanje informacionih sistema u svrhu provođenja političke akcije” (2300). Širok spektar mogućnosti primjene informacionih sistema rezultira ne-

moгуćnošću jednoznačnog sagledavanja digitalnog aktivizma. George i Leidner (2018) određuju kategorije u koje se radnje političke akcije digitalnog aktivizma mogu svrstati: kliktivizam, izražavanje mišljenja, finansijska podrška, politički konzumerizam, zagarantovani odgovor, podatkovni aktivizam, otkrivanje informacija, haktivizam. "Kliktivizam" predstavlja najjednostavniji oblik digitalnog aktivizma i njegove klasične forme jesu operacije koje se izvršavaju 'klikom' na opcije kao što su 'like', 'follow', 'share' i slično (George i Leidner, 2018). Prednost kliktivizma se nalazi u brzini i lakoj dostupnosti. Iako George i Leidner (2018) naznačavaju da su karakteristike kliktivizma impersonalne i neobavezujuće te da imaju malog uticaja na organizaciju ili politiku, potencijal kliktivizma je veliki. 'Like' ne predstavlja naivno djelovanje kako se na prvi pogled čini. Turska sociologinja Zeynep Tufekci na svom Twitter nalogu ističe: "Ovi simbolični, epistemički činovi na internetu - koje često omalovažavaju kao 'lijeni aktivizam' (slacktivism) - možda su među najvažnijim efektima interneta"². Primjeri značaja društvenih mreža protežu se od 'Arapskog proljeća' iz 2010. godine do pokreta 'OccupyWallStreet' iz 2011. godine, španskog protesta 'Okruži Kongres' iz 2012. godine, pa do turskih aktivista/kinja na protestima na trgu Taksim 2013. godine, koji su ispisivali grafite s porukom: "Revolucija neće biti prikazana na televiziji, bit će tvitana" (Castells, 2018). Veliki broj praćenja profila ili 'lajkanje' nečije objave daje veći virtuelni 'javni' prostor datom profilu (Instagram, Facebook ili neki drugi), odnosno njegovom vlasniku/ci. Na taj način poruke koje se prenose s takvog profila, kao i sam profil, dolaze do većeg broj ljudi. O značaju kliktivizma govore i akcije onih protiv kojih su takve političke akcije usmjerene i koje se u najvećem broju slučajeva svode na 'gašenje' profila/objave koji se istaknuo u digitalnom javnom prostoru. Naravno, takve akcije postoje nad profilima čija se politička akcija smatra neprihvatljivom. Izražavanje mišljenja, kao drugi vid digitalnog aktivizma, prema Georgeu i

² Objava dostupna na: <https://x.com/zeynep/status/430093891300524032>. (pristup, 5. juni 2025. godine)

Leidneru (2018) podrazumijeva izražavanje stajališta u digitalnom prostoru u formi emaila, online peticije, web istraživanja (Ibid.). Uticaj ovakvog djelovanja, George i Leidner (2018) određuju u rasponu od malog do srednjeg, pri čemu je glavni nedostatak što navedeni vid digitalnog aktivizma ne prisiljava na djelovanje. Prelazeći sa spektaktorskih aktivnosti (Milbrath, 1965) u koje George i Leidner (2018) svrstavaju klikativizam i izražavanje stavova, dolazimo do tranzicionalnih aktivnosti koje imaju veći stepen uticaja: finansiranje, politički konzumerizam i zagarantovani odgovor (George i Leidner, 2018). Finansiranje, kao i u tradicionalnoj političkoj akciji, podrazumijeva finansiranje, ali koje se odvija digitalnim sredstvima, dok politički konzumerizam predstavlja kupovne navike koje se poklapaju s političkim stanovištima (George i Leidner, 2018). U vezi s političkim konzumerizmom, Gaković (2022, 51) ističe da “novi društveni pokreti utiču i na formiranje alternativnih životnih stilova čije omasovljenje može imati dugoročne pozitivne efekte” ukazujući da:

“Politički aspekti potrošnje uključuju i aktivističke odgovore i domišljate kontrastrategije koje se aktualiziraju širom svijeta bilo u liku osviještenih kupaca koji svoje preferencije izražavaju prema etičkim kriterijima, odbijaju kupovinu određenih proizvoda ili zagovaraju minimalistički životni stil u kojem se kupovina ravna prema neiznuđenim potrebama i željama” (Gaković, 2022, 43).

Sljedeća kategorija političke akcije je takozvani ‘zagarantovani odgovor’ koji predstavlja praksu koja se ogleda u dužnosti davanja odgovora institucije, ukoliko je građansko pitanje podržano od određenog broja građana/ki (George i Leidner, 2018). Postojanje različitih formi djelovanja u online prostoru dovodi do toga da se digitalni aktivizam rijetko pojavljuje u jedinstvenom obliku, ali se različite forme djelovanja često međusobno preklapaju i nadopunjuju, čime se širi prostor djelovanja i utjecaja. Ovakva višeslojnost može se jasno vidjeti na primjeru BDS pokreta (Bojkotuj, Deinvestiraj i Sankcioniši) i povezane Boycat aplikacije.

BDS (Boycott, Divestment, Sanctions) pokret koristi digitalne alate u više dimenzija: blogove i informativne web-stranice za edukaciju o pravima Palestinaca/ki, društvene mreže za mobilizaciju i širenje poruka, online peticije koje apeliraju na političke i tržišne promjene, kampanje etičkog konzumerizma usmjerene na promjenu navika potrošača³. S druge strane, Boycat⁴ je digitalna aplikacija koja omogućava skeniranje bar-koda proizvoda kako bi se provjerilo podržava li određena kompanija politiku protiv koje se BDS залаže. Uz to, aplikacija nudi popis etičkih alternativa i omogućava uključivanje u kampanje fokusirane na konkretne proizvode ili kompanije.

U raspravama o digitalnom aktivizmu često se zanemaruju neformalni, svakodnevni razgovori koji se odvijaju putem različitih aplikacija za razmjenu poruka, kao što su WhatsApp, Signal, Telegram i druge. Iako nevidljivi u javnom prostoru, upravo ti razgovori igraju ključnu ulogu u uspostavljanju mreža, razmjeni iskustava, koordinaciji djelovanja i stvaranju osjećaja zajedništva među akterima/kama pokreta. Važno je da se takvi razgovori često odvijaju na globalnom nivou, povezujući aktiviste/kinje iz različitih zemalja i konteksta, što omogućava cirkulaciju ideja, strategija i solidarnosti preko granica. Zatvorene digitalne grupe pružaju osjećaj sigurnijeg prostora u kojem učesnici/ce mogu slobodnije izražavati stavove, razmjenjivati informacije i planirati akcije bez izravne izloženosti javnosti ili represivnim strukturama. U tom smislu, svakodnevni digitalni razgovori ne ostaju samo u sferi komunikacije – oni često predstavljaju prvi korak ka konkretnim akcijama u fizičkom prostoru. Ideje koje nastaju u sigurnim, neformalnim online okruženjima mogu vrlo brzo prerasti u kolektivno djelovanje na terenu.

³ Službena web stranica BDS pokreta: <https://bdsmovement.net/news/black-friday-don%E2%80%99t-buy-genocide>.

⁴ Službena web stranica Boycat: <https://www.boycat.io/>.

6.0 Umreženi društveni pokreti kroz prizmu interseksionalnosti

Promišljanje društvenih pokreta sve se češće zasniva na interseksionalnom principu. Rosenblum (2014, prema McCann, 2023, 268) navodi riječi Tyreea Scotta: "Mnogo niske plate i iskorištavanje jednih će povući naniže plate i uvjete rada drugih... Svaki napredak jednih vezan je za napredak drugih (...) Ne može biti odvojenog mira." S druge strane, Stefan Hessel u manifestu "Pobunite se!" (2011) upućuje poruku studentima i studenticama o nejasnoći protivnika prema kojem su usmjereni savremeni društveni pokreti, odnosno o nejasnoći samih razloga našeg angažmana. Hessel ističe da su u njegovo vrijeme razlozi otpora bili jasni. Radilo se, kako navodi, o borbi protiv njemačke okupacije, o dekolonizaciji, podršci pobjedi Crvene armije nad nacistima, ali i o borbi protiv Staljina nakon toga (Hessel, 2011, 16). Nemogućnost apsolutnog definisanja subjekta prema kome je otpor usmjeren, odnosno borba protiv sistema u njegovoj cijelosti, određuje neminovnost interseksionalnosti današnjih društvenih pokreta. Koncept intersekcije društvenih pokreta predstavlja fenomen preplitanja ekološkog, feminističkog, studentskog, mirovnog, antikolonijalnog i drugih pokreta, u kontekstu koji prevazilazi konvencionalno postavljene granice, poput nacionalnih ili državnih. Prvenstveno, riječ je o povezanosti razloga i ciljeva različitih društvenih pokreta širom svijeta, koji se često međusobno nadopunjuju i djeluju u skladu sa zajedničkim principima. S druge strane, naše vlastito iskustvo nepravdi, diskriminacije i društvenih nejednakosti je raznovrsno i višestruko, što dodatno naglašava potrebu za solidarnošću i međusobnim učenjem između različitih pokreta. Primjeri interseksionalne prakse društvenih pokreta su oko nas. Na službenoj web stranici Greenpeace-a Burton (2025) navodi da su aktivisti i aktivistkinje Greenpeacea iz Ujedinjenog Kraljevstva izlili/e 300 litara crvene boje u ribnjak ispred američke ambasade kako bi ukazali na smrt i razaranje u Gazi, koje je direktna posljedica kontinuirane prodaje oružja Izraelu od strane SAD-a. To je urađeno s ciljem "pozivanja vlade Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država da uvedu potpuni embargo na oružje Izraelu,

a kako bi zaustavili strašan genocid koji se odvija” (Burton, 2025). Još jedan takav primjer čine aktivnosti Greenpeace organizacije. Ko su greenpeace aktivisti/kinje? Prema službenoj web stranici Greenpeace-a UK radi se “običnim ljudima koji rade izvanredne stvari. Ljudima koji zajedno rade na izgradnji zelenijeg i mirnijeg svijeta, u kojem niko nije ostavljen iza sebe. Ljudima koji se usmjeravaju na one koji uzrokuju krize s kojima se suočavamo”⁵. Ovakva praksa potvrđuje Castellsovo (2002) uočavanje da se pokret za zaštitu okoliša ne bavi “samo promatranjem ptica, spašavanjem šuma i pročišćavanjem zraka te da su kampanje protiv odlaganja otrovnog otpada, za prava potrošača, protunuklearni protesti, pacifizam, feminizam i brojna druga pitanja izronila zajedno s odbranom prirode, ukorijenivši pokret u raznolikim krajolicima prava i zahtjeva” (Ibid, 138). U toku studentskih protesta u Beogradu 2025. godine, neki/e učesnici/e su nosili palestinske zastave s natpisom “Jedan svijet jedna borba”. Studentski protesti u Beogradu pokrenuti su nakon pada betonske nadstrešnice u Novom Sadu pri čemu je život izgubilo 16 osoba. Prilikom blokade Filozofskog fakulteta u Novom Sadu studenti/ce su organizirali projekciju filma “Gaza se bori za slobodu” kao i diskusiju o navedenoj temi. Na obilježavanju godišnjice od počinjenja zločina protiv čovječnosti u Ahmićima viđene su palestinske zastave s natpisima “Zaustavimo ubijanje palestinske djece”. Ovakvi primjeri pokazuju kako se aktivističke borbe koje imaju različite primarne ciljeve ne mogu posmatrati odvojeno, već se međusobno prepoznaju i podržavaju. Upravo ta isprepletenost identiteta, iskustava i borbi čini osnovu koncepta interseksionalnosti. Koncept, kao i istoimenu teoriju interseksionalnosti uvodi feministkinja Kimberlé Crenshaw razmatrajući isključenost “crnih žena” iz “bijelog” feminističkog pokreta. Crenshaw (prema Lewis, 2020) je kroz slučaj Emme DeGraffenreid ukazala na to kako tradicionalni pravni i društveni okviri ne prepoznaju složene identitete, poput onih koje nose crne žene, jer tretiraju rasu i spol/rod kao odvojene

⁵ Službena web stranica Greenpeace UK: <https://www.greenpeace.org.uk/about-greenpeace/#intro>.

osnove diskriminacije. Ovaj slučaj pokazuje kako osobe koje se nalaze na presjeku više oblika potlačenosti često bivaju izostavljene iz postojećih mehanizama zaštite i prepoznavanja prava (Lewis, 2020). Upravo zato je intersekcionalnost ključna za razumijevanje kako različiti oblici nejednakosti djeluju istovremeno, a ovaj uvid ima posebnu važnost u okviru savremenih društvenih pokreta koji nastoje obuhvatiti različita iskustva i identitete u zajedničkoj borbi. Na tom tragu, intersekcionalni diskurs odbacuje jednostruku analizu ugnjetavanja koja se fokusira samo na rasu ili rod te nas poziva da uzmemo u obzir posljedice pozicioniranosti pojedinaca/ki unutar više isprepletenih društvenih kategorija. Intersekcionalna feministička analiza izbjegava politizaciju identiteta zasnovanu na jednoj identitetskoj osi, poput palestinske, ženske ili gej, te umjesto toga zahtijeva od aktivista/kinja da uzmu u obzir višestruke sisteme ugnjetavanja te na toj osnovi grade svoju borbu (Curtin, Stewart i Cole, 2015; Williams i Wittig, 1997, prema Lewis, 2020). Abeysekara (2002) navodi da rasprava o intersekciji ima svoje korijene u borbi protiv rasizma i ksenofobije, protiv klasicizma i eurocentrizma u okviru ženskih pokreta. Na isti način na koji Crenshaw (1989, 150) smatra da "ignorisanje različitih identiteta održava nekritičko i zabrinjavajuće prihvatanje dominantnih načina razmišljanja o diskriminaciji", ignorisanje intersekcionalnosti društvenih pokreta dovodi do održavanja nekritičkog i zabrinjavajućeg shvatanja društvenih borbi artikuliranih putem društvenih pokreta. Ukoliko koncept intersekcionalnosti primijenimo na društvene pokrete dolazimo do ideje da je svaki društveni pokret oblikovan različitim oblicima privilegija i nepovoljnih položaja, koji utiču na uključivanje, učešće, način predstavljanja problema i ciljeve društvenih pokreta (Einwohner, et al., 2019). U tom smislu, intersekcionalnost društvenih pokreta podrazumijeva primjenu koncepta intersekcionalnosti na različite aspekte društvenih pokreta: intersekcionalnost članstva, ciljeva, stilova/tehnika/načina borbe, intersekcionalnost glasova i iskustava. Kao što su naši identiteti i iskustva intersekcionalna, tako i naša borba neminovno mora biti. O nužnosti intersekcionalne

borbe, otpora, aktivizma i pokreta govori i Angela Davis (2016) u knjizi "Freedom is a constant struggle" smatrajući da je konceptualizacija intersekcionalnosti borbe najinteresantnije pitanje današnjeg aktivizma. Davis (2016) inzistira intersekcionalnost pokreta navodeći praksu abolicionističkog pokreta i nastojanja promicanja pitanja Palestine u okviru istog. Cilj takve prakse je, kako Davis (2016) navodi, pored nastojanja ukidanja zatvorskog sistema u SAD-u, također i razvijanje svijesti i aspiracija kod pripadnika/ca pokreta o nužnosti ukidanja okupacije Palestine. Intersekcionalnost se primarno odnosila na tijela i iskustva, ali se sada odnosi na pitanje spajanja i djelovanja različitih pokreta s ciljem postizanja društvene pravde (Davis, 2016, 19-20). Put do intersekcionalnosti društvenih pokreta je, kako naglašava Davis (2016) uspostavljanje stalnih veza između različitih borbi - u pokretima protiv rasnog nasilja u slučajevima Michael Brown i Eric Garner ne smijemo zaboraviti borbu za oslobođenje Palestine (Davis, 2016, 48). Bit intersekcionalnosti je razvijanje svijesti da se ništa ne dešava u izolaciji: "Pokušavam ukazati na to da postoje povezanosti između militarizacije policije u Sjedinjenim Američkim Državama – što nam daje drugačiji kontekst za analizu kontinuirane i sveprisutne rasističke policijske brutalnosti – i stalnih napada na ljude u okupiranoj Palestini, na Zapadnoj obali, a posebno u Gazi, s obzirom na vojno nasilje kojem je tamošnje stanovništvo izloženo" (Davis, 2016, 149). Kao primjer intersekcionalne prakse, Davis (2016) navodi već spomenute tvitove palestinskih aktivista/kinja kojima se pružaju savjeti aktivistima/kinjama u protestima protiv rasnog nasilja u slučaju Ferguson o tome kako izbjeći suzavac. Intersekcionalnost i Castellsova umreženost društvenih pokreta idu 'ruku pod ruku'. Roth (2020) razmatrajući pitanje intersekcionalnosti društvenih pokreta ističe neminovnost priznanja da su "svi društveni pokreti i svaka organizacija društvenog pokreta oblikovani višestrukim isprepletenim nejednakostima i odnosima moći" (2). U svom članku "Intersectionality and coalitions in social movement research - A survey and outlook" Roth (2020) razmatra intersekcionalnost različitih društvenih pokreta:

feminističkog, građanskog, LGBTQ+, radničkog, pokreta za zaštitu okoliša te desničarskih i rasističkih pokreta. Krenuvši od feminističkog, autorica naznačava da su feministički pokreti oduvijek uključivali žene iz radničke klase, žene drugih rasa, heteroseksualne i lezbijke, te su se bavili političkom interseksionalnošću. U tom smislu, Deegan (1988, prema Roth, 2020) navodi da su koalicije koje su prelazile klasne granice postojale u Sjedinjenim Američkim Državama još od početka 20. stoljeća - na primjer, u Ženskoj sindikalnoj ligi i Hull Houseu u Chicagu, gdje su bijele reformistkinje iz srednje klase, poput Jane Addams, nastojale podržati sindikalno organiziranje žena radnica i poboljšati radne i životne uvjete žena iz radničke klase i imigrantkinja. Interakciju između žena iz radničke i srednje klase, bijelih žena i žena druge boje kože istovremeno karakteriziraju solidarnost i podrška, ali i sukobi i razlike u moći (Ferree i Hess, 2000, prema Roth, 2020). Žene druge boje kože, žene iz radničke klase, imigrantkinje, lezbijke i trans žene kritikovale su pokret bijelih, srednjoklasnih, cisrodni i heteroseksualnih žena zbog marginalizacije i ignorisanja njihovih potreba i iskustava. One su se također samostalno mobilizirale i osnivale 'svoje vlastite' organizacije (B. Roth, 2004, prema Roth, 2020). Štaviše, organizacije žena druge boje kože priznaju i obrađuju raznolikost svojih iskustava. Više od feminističkog, historija građanskog pokreta je historija neinterseksionalnog društvenog pokreta. Primjer Deklaracije o pravima žene i građanke i smaknuće Olimp de Guž je još uvijek klasičan primjer isključivanja različitih društvenih grupa, u ovom slučaju žena, iz građanskih pokreta. Baš kao što seksualnost, rasa, etnička pripadnost i nacionalnost imaju značaj za učešće i djelovanje unutar ženskih pokreta, one su važne i za pokrete za građanska prava (Roth, 2020). Kao još jedan primjer neinterseksionalnosti građanskog pokreta Barnett (1993) navodi značajnu, ali nevidljivu ulogu žena u američkom građanskom pokretu:

“Iako su svakodnevno trpjele poniženja zbog svog položaja u društvenoj strukturi, mnoge crne žene sa juga Sjedinjenih Država bile su mnogo više od običnih sljedbenica u savremenom pokretu

za građanska prava; mnoge su bile i vođe koje su obavljale razne uloge uporedive s ulogama crnih muškaraca. Iako rijetko priznate kao vođe, upravo su te žene često bile one koje su pokretale proteste, formulirale strategije i taktike, te mobilizirale resurse (posebno novac, ljudstvo i komunikacijske mreže) neophodne za uspješno kolektivno djelovanje” (Barnett, 1993, 163).

Očigledno je da je intersekcionalnost (u mjeri u kojoj je postojala) bivala ignorisana u okviru građanskih pokreta, koji su često pokazivali neotvorenost prema različitim identitetima i iskustvima. Primjer za to je obeshrabrivanje govora o (hetero)seksizmu unutar pokreta za građanska prava ili u etničkim zajednicama, najčešće od strane muških, heteroseksualnih lidera, zbog straha da bi takve teme mogle narušiti jedinstvo pokreta i ugroziti njegov imidž (Clark et al., 2018, prema Roth, 2020). Ipak, kako navodi Brown i drugi (2017, prema Roth, 2020) aktivizam žena u pokretima za građanska prava i protiv aparthejda dobro je dokumentovan. U južnoafričkom pokretu za građanska prava, žene su također preuzele važnu ulogu i formirale autonomne organizacije (Kuumba, 2002). Kombinacija političke represije nad muškarcima, relativne slobode kretanja žena i dominacije muškaraca u organizacijama društvenih pokreta dovela je do centralne uloge žena kao mostova u američkom pokretu za građanska prava i južnoafričkom pokretu protiv aparthejda (Kuumba, 2002). McCann (2023) navodi da pristupi koji u obzir uzimaju jednu dimenziju ne uspijevaju ostvariti radikalne promjene te “reprodukuju osovine hijerarhijske nepravde i omogućavaju dominantnim grupama i institucijama da primjenjuju strategije ‘zavadi pa vladaj’” (Ibid, 269). U tom smislu, McCann naglašava da naše djelovanje, akademsko istraživanje i progresivna borba, moraju “prevazići jednodimenzionalne kolektivne identitete i politiku fokusiranu na jedno pitanje” (Ibid, 269). Castells (2012) umrežene društvene pokrete opisuje kao “mreže mreža” – otvorene, fleksibilne strukture koje omogućavaju horizontalno povezivanje različitih aktera/ki, bez centralizovanog vodstva. Upravo ovakva, umrežena i intersekcionalna logika predstavlja

budućnost društvenih pokreta – ne kroz jedinstvene, homogene borbe, već kroz njihovo prepoznavanje, preplitanje i međusobnu podršku jer “najveći izazov s kojim se suočavamo kada pokušavamo izgraditi međunarodnu solidarnost i povezivanja preko nacionalnih granica jeste razumijevanje onoga što feministkinje nazivaju intersekcionalnošću – ne toliko intersekcionalnošću identiteta, koliko intersekcionalnošću borbi” (Davis, 2016, 153). Shvatanje društvenih pokreta na ovaj način, otvara prostor za promišljanje o intersekcionalnosti ne samo kao analitičkom pristupu, već i kao strukturnom principu društvenog djelovanja – iz tog razloga smatramo da je koncept “intersekcionalnih mreža” relevantan i pogodan za široku empirijsku primjenu.

7.0 Zaključak

Kako se može zaključiti iz prethodnih poglavlja, u savremenom digitalno povezanom i globalizovanom svijetu, sociološko proučavanje društvenih pokreta zahtijeva analitičke i metodološke modele koji uzimaju u obzir obrasce njihove transformacije i nove tokove razvoja. Doprinosi teorija novih društvenih pokreta proširuju horizonte razumijevanja ovog društvenog fenomena, te zajedno s autorima poput Castellsa ukazuju na pojavu borbi koje se artikuliraju oko pitanja identiteta, kulture, ekologije, mira, roda, seksualnosti i mnogih drugih. Teorija umreženih društvenih pokreta koju je razvio Castells (2018) zajedno s feministički nadahnutom idejom intersekcionalnosti (Crenshaw, 1989) poslužili su kao analitički okviri za istraživanje novih društvenih pokreta, dovodeći nas do jedinstvene konceptualne sinteze definirane kao “umrežena intersekcionalnost”. Empirijsko testiranje ovog interpretativnog okvira preko konkretnih primjera umreženog otpora, odnosno, realiziranih globalnih ili lokalnih akcija društvenog aktivizma pokazuje značajnu valjanost ovog modela za današnji društvenopolitički globalni kontekst.

Također, ovim istraživanjem dotakli smo se i digitalnog društvenog aktivizma koji se obično u sociološkoj literaturi posmatra kao neizostavan dio savremene društvene akcije premještene iz fizičkog, materijalnog svijeta u online svijet društvenih mreža i digitalnih platformi. U pogledu ovog pitanja, najvažnija dilema koju smo identificirali tiče se realnog učinka online komunikacije na mobilizaciju društvenih grupa, odnosno, problematike na relaciji “clicktivizam” kao svojevrsni kvazi aktivizam vs. digitalni društveni aktivizam koji ima realan učinak na društvenopolitički život. Uprkos skepticizmu, da se zaključiti da sve veći broj novijih istraživanja o društvenim pokretima potvrđuje da digitalni aktivizam može igrati ključnu ulogu u mobilizaciji, informisanju i širenju političkih poruka.

Na kraju, treba još jednom istaći da ovaj rad uz svu kompleksnost društvene kolektivne akcije našeg vremena u prvi plan izdvaja dvije suštinske karakteristike, a to su: umreženost i intersekcionalnost. Umreženi pokreti, koji se oslanjaju na horizontalnu strukturu, digitalnu komunikaciju i zajednički prostor djelovanja, omogućavaju stvaranje solidarnih mreža u kojima različite borbe ne konkuriraju jedna drugoj, već se međusobno osnažuju. Intersekcionalnost, s druge strane, pruža osnove za razumijevanje pokreta koji su istovremeno lokalni i globalni, specifični i univerzalni, a povezani kroz mreže solidarnosti. Umrežena intersekcionalnost, stoga, predstavlja temelj za buduća istraživanja društvenih pokreta.

Bibliografija

1. Abercrombie, N., Hill, S., & Turner, B. S. (2008): Rječnik sociologije (p. XVII,568). Jesenski i Turk.
2. Abeysekara, S. (2002): Racism, ethnicity, and peace, some initial thoughts on intersectionality. U: Canadian Woman Studies, 22 (2).
3. Castells, M. (2002): The power of identity. Cambridge: Blackwell.
4. Castells, M. (2009): Communication Power. Oxford: Oxford University Press.
5. Castells, M. (2018): Mreže revolta i nade: društveni pokreti u doba nade (Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age). Beograd: Službeni glasnik.
6. Crenshaw, K. (1989): Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. U: University of Chicago Legal Forum: Vol. 1989: Iss. 1, Article 8. Preuzeto sa: https://chicagounbound.uchicago.edu/uclf/vol1989/iss1/8/?utm_source=chicagounbound.uchicago.edu%2Fuclf%2Fvol1989%2Fiss1%2F8&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages.
7. Davis, A. (2016): Freedom is a constant struggle. Great Britain: Penguin Books.
8. Dennis, J. (2018): Beyond Slacktivism: Political Participation on Social Media. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-00844-4>.
9. Gaković, J. (2022): Društvena arhitektonika digitalnog doba. Sarajevo: Academia Analitica.
10. George, J., i Leidner, D. E. (2018): Digital activism: A hierarchy of political commitment. Proceedings of the 51st Hawaii International Conference on System Sciences,
11. 24251/HICSS.2018.288. <https://doi.org/10.24251/HICSS.2018.288>.
12. Hessel, S. (2011): Pobunite se! (Time for Outrage). Beograd: Službeni glasnik.
13. Kaboub, F. (2013): The Makin of the Tunisian Revolution. U: Middle East Development Journal, Vol. 5, No. 1.

14. Klandermans, B., i Roggeband, C. (Eds.). (2007): Handbook of social movements across disciplines. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-0-387-70960-4>.
15. Kukić, S. (2004): Sociologija: Teorije društvene strukture. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
16. Kuumba, M.B (2002): "You've Struck a Rock": Comparing Gender, Social Movements, and Transformation in the United States and South Africa. U: Gender and Society, 16(4), 504-523.
17. Lewis, H. (2020): Difficult women: A history of feminism in 11 fights. UK: Penguin Random House.
18. McCann, M. (2023): No separate peace: On intersectional coalition solidarity and rights radicalism. U: S.A. Boutcher, C.S. Shdaimah i M. W. Yarbrough (ur.) Research Handbook on Law, Movements and Social change (268-285). Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing.
19. McNair Barnett, B. (1993): Invisible Southern Black Women Leaders in the Civil Rights Movement: The Triple Constraints of Gender, Race, and Class. U: Gender and Society, 7(2), pp. 162-182.
20. Melucci, A. (1994): A Strange Kind of Newness: What's "New" in New Social Movements? U: New Social Movements: From Ideology to Identity.
21. Pavlović, V. (2006): Društveni pokreti i promjene. Beograd: Službeni glasnik.
22. Popov – Momčinović, Z. (2013): Ženski pokret u Bosni i Hercegovini: artikulacija jedne kontrakulture. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar, Centar za empirijska istraživanja religije u Bosni i Hercegovini, Fondacija CURE/autorica.
23. Prpić, I., Pukovski, Ž i Uzelac, M. (ur.) (1990): Leksikon temeljnih pojmova politike: abeceda demokracije. Zagreb: Školska knjiga, 1990.
24. Puhovski, Ž. (1985): Društveni pokret ili pokretanje društva (preliminarna skica). U: Revija za sociologiju, 15 (3-4), 147-153. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/155769>.

25. Roth, S. (2021): Intersectionality and coalitions in social movement research – A survey and outlook. Department of Sociology, Social Policy and Criminology, University of Southampton, Southampton, UK. DOI: 10.1111/soc4.12885.
26. Službena web stranica BDS pokreta: <https://bdsmovement.net/news/black-friday-don%E2%80%99t-buy-genocide>.
27. Službena web stranica Boycat: <https://www.boycat.io/>.
28. Službena web stranica Greenpeace UK: <https://www.greenpeace.org.uk/about-greenpeace/#intro>.
29. Tilly, C. (1978): From Mobilization to Revolution. New York: Random House.
30. Touraine, A. (1980): Postindustrijsko društvo (The post-industrial society). Zagreb: Globus.
31. Touraine, A. (1983): Sociologija društvenih pokreta (An introduction to the Study of Social Movements). Beograd Radnička štampa.

